

Albert Jonsson och Hällingsfalls trä en sågverksepok i Hannäs

av

Carl-Erik Ståhlbom

1995

*... På ett ögonblick satt jag
där som en stackare med
min söndertrasade fot. ...*

Sågen Holmbo 1955/60

*Gösta Johansson, Holmbo, Gösta
Jonsson, Sjötomta och Ivar Sandell kör
timmer från Knappemåla till sågen i
Kvarnvik med Albert Jonssons,
Hällingsfall, hästar.*

Foto 1933 vid Holmbo skola.

Sågen Öjsjön 1897/98

ALBERT JONSSON OCH HÄLLINGSFALLS TRÄ
en sågverksepok i Hannäs

Enligt bokverket Svensk Bebyggelse, utgivet under 1950-talet, sägs angående de översiktliga upplysningarna om Hannäs socken, att den sammanlagda arealen uppgick till 131,33 kvkm, varav skogsarealen var 6.086 hektar, åkerjorden 1.721 hektar, betes- och ängsmark 189 hektar, samt sjöar och vattendrag 2.830 hektar.

Dessa siffror visar, att skogsarealen, när uppgifterna skrevs, var mer än tre gånger större än åkermarkens areal. Jämförelsen visar skogens stora betydelse för sockenbornas försörjning..

I socknen har funnits många timmersågar, varav en del är glömda medan andra ännu är ihågkomna av de äldre männen. ~~SEX~~ sågar, som kan kallas gårdssågar, därför att de ägs av bönder som sågar då och då främst för gårdens eget behov eller grannarnas, är ännu i bruk: Sågen tillhörig Solvestads Frälsegård; Holmbo såg, tillhörig gården Stora Holmbo; samt sågen i Rumhult, tillhörig gården Rumhult 1:5. samt Kvarnviks Byggvaror, Giltebo och Nöra.

Det stora antalet sågar som försvunnit har varit de, som tillfälligt uppförts nära skogsavverkningsplatserna och till de vägar vilka möjliggjort biltransporter för det sågade virket. Här har det varit fråga om större partier skog, där ett tillfälligt uppförande av en såg blev billigare än långa timmertransporter med hästar. Det var skogsköparna som uppförde dessa tillfälliga sågar; jag syftar här på Grävsätters Kronopark och de största skogsgårdarna.

Den störste sågverksägaren i Hannäs har verkat här under 1900-talet, och det är om honom och hans levnadsöde, hans sågverksrörelses uppgång och upphörande, som denna berättelse, i sammandrag, skall handla. Men detta sammandrag är inte en följd av egen forskning utan av en intervju med Albert Jonssons systerson, Henry Lundqvist, Berghamra i Hällingsfall, som var med och arbetade i Alberts sågverksrörelse från dess början till dess slut. Intervjun är gjord den 27 april 1995, och trots att Henry fyllde 88 år i augusti 1994, så är hans goda minne av upplevda händelser, årtal och personer i förening med hans allmänintresse och kärlek till hembygden en guldgruva att ösa ur ifråga om sådant som förr hänt i socknen och lämnat spår.

Jag bad Henry börja med att berätta något om sig själv och fick veta följande: Henry föddes i Solvik i Björsätters socken och året var 1906. Solvik vid denna tid var en gård, som sammanlagts till en av tidigare två gårdar, och som ägdes av Borkhults fideikomiss.

När Henry var 6 månader flyttade föräldrarna till Östra Ryd, där Henry kom att vara i 18 år.

Efter åren i Ö. Ryd kom han till Hannäs 1924 och var där i 3 år till 1927. Samma år gifte han sig med Hannäs-flickan Svea Karlsson, och de slog sig ned i Henrys barn- och ungdomsbygder, Björsäter och Yxnerum under en tid av 5 år; ett av deras barn föddes i Björsäter och två i Yxnerum.

1932 begav sig Henry för andra gången till Hannäs men denna gång med fru och tre barn (i Hannäs skulle de komma att få tre barn till). De kom till gården Röhäll, i vilken morbrodern Albert Jonsson var hälvtan-ägare, tillsammans med Edgar Nilsson (senare mera allmänt känd som handlanden Edgar Nilsson i Sjöberga).

I Röhäll fick Henry vara med och bygga ett sågverk och sedan vara stocksägare på det; samma år, 1932, var Henry också med och byggde ny ladugård på gården (en ladugård som tyvärr brann ned den 24 februari 1978).

Efter 8 år i Röhäll och året 1940, flyttade Henry med familj till Rumhult, och efter 6 år där, 1946, gick sista flytten till Hällingsfall, där han fortfarande bor, sedan många år tillbaka som änkeman; dock inte ensam, ty i huset intill hans eget hus bor en son och sonhustrun.

Nu kan ju läsaren tycka, att berättelsen skulle ju handla om Albert och inte om Henry, men det lilla som här skrivs om honom i detta sammanhang är avsiktligt från min sida, ty liksom Albert var en ovanlig person, så är ju hans systerson Henry det också och väl värd att ihågkommas av nuvarande och kommande Hannäsbor: Han har i hela sitt vuxna och långa liv varit djupt engagerad i samhällsarbetet, i fackförening, för ungdomen och deras fotboll i Kvarnvik, som ung i kyrkokör, som vuxen i Hannäs kyrkoråd, som pensionär en eldsjäl för pensionärerna och PRO, stridbar och orädd då det gällt de svagas talan, men också en humorist som gärna berättar roliga historier.

Nu till Henrys berättelse om Albert Jonsson och hans sågverksrörelse: Albert föddes i Solvik i Björsäter 1889. Vid 21 års ålder kom han till Ö. Ryd 1910 och var där i 5 år, varefter han flyttade till Hannäs och Hällingsfalls by och blev arrendator på gården 1:4, en av de fyra gårdarna i byn, som alla ligger i rad på samma sida av sockenvägen, en något ovanlig syn (liksom husen vid bygatan i Kolsebro i Ukna).

Alberts ankomst till Hannäs skedde alltså 1915, och detta hans val kan (?) ha påverkats av att han hade släkt där, nämligen i "Västerhäng" i Rumma (numera finns bara lämningar kvar efter stugan).

När Albert arrenderade gården i Hällingsfall, ägdes den av "målare Magnusson". Denne Magnusson hade en måg i Rumma som hette Severin. En dag råkade Severin och Albert träffa varandra vid spången "Vat" mellan Västersjön och Storsjön. De två kom att resonera och det resulterade i att Albert skulle köpa gården som han arrenderade, vilket och skedde samma år, 1916.

Samma år, 1916, hände också en annan sak men denna var sorglig, Albert miste ena foten i ett tröskverk, vilket fick följder för hans kroppsliga rörlighet resten av livet.

Men innan berättelsen om hur olyckan gick till, först några ord om "vattenlogar". Vattenlogarna har inget med olyckan att göra men de bör här nämnas, för att eftervärlden skall få veta att sådana har funnits i socknen.

I Viggedala, ej långt från Hällingsfall, fanns en s.k. "vattenloge", d.v.s. att gårdens tröskverk drevs med vattenhjul. På Alberts gård fanns också vattenloge. Det kan nämnas, att båda gårdarnas vattenhjul drevs med "underfall".

En dag tröskade Albert, och han stod själv vid matarbordet och matade in kärvarna i tröskcylindern. Alla som matat tröskverk vet hur det går till, nämligen att mataren med händerna något sönderdelar kärven, så att cylindern får ett jämnt tillflöde, inte för stort och inte för litet, det sista av kärven skall glida in samtidigt med det första på nästa kärve, det hörs på cylinderljudet lång väg om matningen är jämn, annars låter det "poff, poff!"

Albert som var en drivande och hetlevrad man och ville att allt skulle "gå undan" matade tydligen för fort, och så hände det som så ofta hände på de första tröskverken, att den otröskade säden "stockade sig" i inmatningsöppningen, så att cylindern inte kunde dra den till sig. Troligen tryckte Albert först förgäves med händerna, men i stället för att dra det stockade tillbaka följde han en olycklig impuls, han tog ena benet till hjälp och tryckte till med foten; följden blev, att både "bussen" och foten for in i cylindern, "ett ögonblicks verk".

Tröskverket måste ha stannat, ty han berättade själv långt senare för undertecknads mor, hur han genast efter olyckan satt på tröskverket och dirigerade karlarna, hur de skulle bryta sönder verket vid cylindern så att han kom loss. (En kraftprestation) Enligt min mor, slutade han sin berättelse med ungefär följande ord:

Hur kunde jag bära mej åt så? På ett ögonblick satt jag där som en stackare med min söndertrasade fot.

Så kom Albert till lassarettet och fick foten amputerad.

Här bör nämnas, att Henry har berättat om vattenlogarna, men den sistnämnda berättelsen om hur olyckan med foten gick till bygger dels på mina egna iakttagelser av tröskverksmatning och dels på Alberts egen berättelse för min mor enligt ovan.

Henry fortsätter sin berättelse: Albert låg på lassarettet cirka ett år, och under tiden (han var då ogift) var det hans mor Johanna och hans syster Hildegard (senare gift med Erik Karlsson, som blev en av Alberts virkesmätare m.m.) som skötte gården. De var duktiga kvinnor, som samtidigt med gårdsskötseln "tog hand om" fem av Hildegards syskonbarn. Albert hade en bror och fem systrar, varav Hildegard var en. Detta hände året 1918.

När så Albert kom tillbaka från lassarettet var han kroppsligen handikappad som bonde, men hans hjärna var det inget fel på så han började tydligen tänka på affärer, en viktig verksamhet också för en bonde, en verksamhet som är mer beroende av en rörlig hjärna än av rörliga fötter; året 1919 började han så köpa massaved och famnved av bönderna i bygden. Han sålde massaveden till Holmens Bruk och famnveden till en vedhandlare, som hetter Cederberg, i Norrköping, och därmed var hans verksamhet som trähandlare inledd.

Albert gifte sig 1926 med Hildur Hulander, från Tranås, som före giftermålet var handelsbiträde hos lanthandlaren Edgar Nilsson i Sjöberga, Kvarnvik, Hannäs.

Alberts sågverksamhet började i Fallingeberg (cirka) 1928, då han där hyrde en ram-såg utmed Fallingebergsviken av Yxningen, sågen låg cirka 200 meter räknat från grusgropen (denna såg brann ned under 1930-talet). Sågen var byggd och ägd av Testor Karlsson, som alltså uthyrde den till Albert under två såg-säsonger; det kan nämnas, att Henrys bror, Alvar, var en av de många sågverksarbetarna.

Trots ett starkt kuperat landskap med svåra vägar så låg Fallingebergssågen mycket bra till ifråga om (en del) transporter på grund av följande: En sak var sjövägen. En annan sak var den, att 1906 var järnvägen mellan Norrköping och Valdemarsvik färdigbyggd. Från järnvägsstationen Birkekärr hade man därefter byggt ett stickspår till grusgropen i Fallingeberg. Där fanns lok och järnvägsvagnar. Anledningen till stickspåret var de stora grus-

transporterna. Gropen sysselsatte ett tiotal man med gruslastning, först med handredskap men även senare, då man fick grävskopa och rensmaskin till hjälp.

På tal om platsen Fallingeberg så har den väl för de vägfarande mest varit negativt förknippad med Fallingebergsbacken, förr en plåga för dragdjuren och ett bekymmer för körkarlarna och därefter för motorfordonsförarna.

Så är vi framme vid året 1931, då Albert och vännen Edgar Nilsson i Sjöberga köpte gården Röhhäll av "målare Gustavsson".

Året efter, 1932, lät Albert bygga såg på gården, som förut nämnts. Drivkraften blev en ångmaskin, och 6 man arbetade i sågen i 5 år t.o.m. 1937. Under detta sista såg-år i Röhhäll gick Albert vidare på den av honom inslagna vägen och byggde den större sågen i Finnbygget i Rumma, Hannäs.

Sistnämnda år sålde Albert och Edgar gården Röhhäll till Gustav Edling, handlande i Storsjö i Ukna, som under sin tid köpte stora gårdar.

1937 var också sista året, som Albert stod för brukandet av sin egen gård i Hällingsfall. 1938 kom Manfred Johansson från Gryt och arrenderade Alberts gård i 5 år.

Efter Manfred kom Alberts bror, Karl Jonsson, som arrendator.

Efter Karl kom Augustsson som arrendator.

Slutligen kom Yngve Jonsson, måg till Alberts bror, Karl, och köpte gården efter Alberts död av änkan Hildur.

Finnbyggesågen var, liksom Röhhällssågen, en klingsåg. Den fick dubbelt kantverk och drivkraften var en ångmaskin.

Tre år efter nybygget (och vi är framme vid 1940) utökades sågen med klyvbänk, av arbetarna kallad "hundbänken" (som kan ha kommit av uttrycket "slita hund"?). Ångmaskinen såldes och två större ångmaskiner köptes i stället. I denna såg arbetade Henry i 8 år, mest som stocksågare, hela arbetsstyrkan var 14 man.

1945 byggde Albert Holmbosågen, en klingsåg med klyvsåg och flistugg. Henry var stocksågare också vid denna såg från starten 1945 till 1959, cirka 14 år.

Det kan vara av intresse att veta vad arbetarna gjorde vid sågen: Vid de två stockbänkarna 2 man vid varje bänk, vid Ariaklyven 2 man, vid dubbla kantverket 1 man, som stabbläggare (de som bar och staplade det sågade virket) 4 man, de som rullade fram timmer-

stockarna kallades "timmertrillare" och var 2 man, vid flistuggen 1 man, totalt 14 man (samma antal som vid Finnbyggesågen).

Kapaciteten vid de två sistnämnda sågarna var mycket hög och timmerbilarna gick i skytteltrafik. Dess utom tillkom virkesmätarna och virkesbilarna.

Förutom de sågar som hittills blivit nämnda, Fallingeberg, Röhäll, Finnbygget och Holmbo, så hyrde Albert under årens lopp många sågar som låg nära av honom inköpta rotposter, och Henry kommer ihåg följande: Fallingeberg i Ringarum, Rumhult, Målen och Öjsjön i Hannäs, Falerum och Nannersbo i Gärdserum, Vinäs, Ekvik, Törnsweden och Skedshult i Ukna, sammanlagt 10 hyrsågar.

Henry räknar med att Alberts företag, Hällingsfalls Trä, under sin glanstid åren 1945-50 sysselsatte cirka 200 personer med avverkning, aptering, skogskörslor, vägtransporter, kolugnar, sågar, virkesmätning och kontorsarbete.

Albert var till följd av förlusten av foten, tvungen att delegera besiktning av rotposter och övervakning av avverkningen. Ibland, när han själv ville se det han skulle köpa, hände att han gjorde det från en hästrygg.

Till det uppräknade tillkommer det som blev inledningen till företaget, Alberts handel med massaved och famnved åren f.o.m. 1919 t.o.m. 1927, cirka 9 år (första sågåret var ju cirka 1928). Denna vedhandel som föregick sågperioden gav också många människor arbete, och denna vedhandel fortsatte ju också under sågperioden, då skogsavverkning för sågning alltid innehåller massaved och annan ved. Då han alltså började handla med trä 1919 och sålde sitt företag 1950 (till vilket jag återkommer), så innebär det, att han handlade med skog i drygt 30 år och under den tiden fattade en mängd beslut som berörde så många människor, så efterlämnar han bilden av en ovanligt handlingskraftig och viljestark människa.

Under åren närmast före 1950 insjuknade Albert gradvis i det som senare visade sig vara obotlig cancer. Han den psykiskt och kroppsligen starke mannen, klartänkt ända till slutet, kände sina krafter svika och insåg, att tiden var kommen för honom att överlåta rodret till någon annan. Han sålde så hela sitt företag Hällingsfalls Trä till Arne Törnelius, som ägde Norrköpings Lådfabrik, och som sålunda var i träbranschen, och året var 1950. Därmed var epoken Albert Jonsson och Hällingsfalls Trä slut, fastän de två sågarna, Finnbyggesågen och Holmbosågen fortsatte att gå.

Jag vill understryka, att Henry, som varit min källa som gjort min berättelse möjlig, bara lämnat neutrala uppgifter om händelser och årtal, inte framhållit eller berömt, ej heller sagt något negativt om sin morbror; alltså har Henry inte påverkat mig subjektivt i min syn på Albert som personlighet eller som företagare.

Naturligtvis var Albert ofullkomlig liksom alla vi andra och ett och annat fel i ett så omfattande affärsföretag som hans får nog ses som oundvikligt, han kunde ju inte heller av tid- och hälsoskäl vara med överallt och övervaka allt. Men vad jag själv minns från tiden då hans företag bytte ägare, så talade alla om honom som person med aktning och respekt.

Han var "hetlevrad", vilket händelsen med hans tröskverksmatning visade. Han sa sin mening så det "hördes" och fodrade mycket av sitt folk men var också "rejäl" ifråga om betalning för arbete.

Han avled av sin sjukdom 1953 och efterlämnade en vid den tiden ansevärd förmögenhet; bouppteckningen visade 900.000 kronor i kontanter samt den nybyggda villan (1948), tre gårdar, en i Hällingsfall, en i Bjärkebo och Kvarnerum utmed Önn.

Albert jordfästes på Hannäs kyrkogård, och Axel Löfgren som då var kyrkovaktmästare där och åsyna vittne har berättat om avskedet vid graven: Folket lade ned kransar och buketter i graven på kistlocket, efter en stund var hela graven fylld av blommor, som till sist bildade en hög kulle ovanför marknivån, de sista som tog avsked fick lägga sina blommor på kullen, något sådant har aldrig förr eller senare förekommit på Hannäs nuvarande kyrkogård; denna blomsterhyllning säger mycket bättre än ord, om vad bygdens folk och de förut anställda tyckte om människan Albert och hans gärning.

Arne Törnелиus köpte Hällingsfalls Trä 1950 och drev både Finnbosågen och Holmbosågen. Ibland hann sågarna inte med all sågning utan hjälp av Alvar Karlsson i Rumhult och dennes såg där.

Trots det intensiva sågandet blev det konkurs 1955, varvid konkursboet sålde Finnbyggesågen till Einar Johnsson, Älvskog, Kvarnvik, och Holmbosågen till disponent Ferdinand Olsson och Forsviks Trävaruaktiebolag.

Ferdinand Olsson sålde fyra år senare, 1959, Holmbosågen vidare till Arvid Karlsson och Holmbo gård. Denna såg användes fortfarande när detta skrivs, 1995, men bara ibland och då för gårdens egna behov eller för andra bönders i socknen,

Jag har kortfattat berättat litet om Holmbosågen, men sista året, som Törnелиus sågade där, 1954, började han också bygga en annan såg och även påbörja sågandet där med hjälp av några av sina sågare i Hannäs, anledningen till sågbygget var denna:

1954 stormfölldes massor av skog i Närke. Törnелиus som var en man med "blick för affärer", såg chansen att tjäna stora pengar på att såga den stormfällda skogen, men det var bråttom. Efter att ha kommit överens med ägarna till det stormfällda, bad han Henry och några till av sågarna vid Holmbosågen att resa till Glottra och där bygga en såg . De reste dit, byggde sågen och hjälpte till så att den kom igång.

Men för att sågen skulle komma igång krävdes också en större arbetsstyrka än byggarnas, men det problemet löstes genom att sågningen vid Finnbyggesågen samtidigt upphörde, varvid en del av arbetarna där tog chansen att förflytta sig till Glottra^Assågen. (Om Finnbyggesågens nedläggning vid tidpunkten ifråga var planlagd eller en följd av en av dessa alltid återkommande kriser som drabbar sågverken, det får väl förbli outrett, alltnog, Törnелиus ville ha de yrkesvana sågarbetarna i Hannäs till Glottrasågen och nu fick han det, tydligen en klok karl.)

Men när de så skulle börja såga uppstod diskussion om lönen, ty Törnелиus ansåg det som självklart, att lönen skulle vara densamma som i Hannäs, medan Henry, som förde kamraternas talan, krävde fria resor, fri kost och logi och 50 öre mer i timmen. "Först ville han inte", berättar Henry, "men när ja sa, att då blir då inte någe såge för våran del, då kröp han dit".

Så kom sågandet igång, men Henry jämte några som varit med om att bygga sågen, återvände till Holmbosågen, där de också behövdes.

Året efter, 1955, kom den konkurs som drabbade Törnелиus såg-ägande i Hannäs, då som föruts nämnts, Finnbyggesågen såldes till Einar Johnsson och Holmbosågen till Forsviks Trävaruaktiebolag. När så Törnелиus sågande i Holmbo upphörde, återvände Henry och andra vid Hol^Mbosågen till Glottra och därmed fortsätta hos sin arbetsgivare

Jag vill i det följande berätta något av Henrys minnen från Glottra: När de byggde sågen låg redan 280.000 stock magasinerade i sjön intill sågen. De sågade i genomsnitt 600 stockar per dag. Den nerblåsta skogen beräknades vid början innehålla 700.000 stock. I brädgården låg vid ett tillfälle 120 virkesstaplar. De sågade i 2 år, ty så länge räckte den stormfällda skogen.

Hannäsborna tjänade bra vid Glottra men mest tjänade Törnelius, som tjänade "stora" pengar, allt enligt Henry.

På tal om virke, så var det tydligen (enligt min åsikt) bra virke i Hannäsborna också, men så hade de ju också gått i en bra skola, där det hade ställts krav på folk, i Alberts skola.

Albert Jonssons maka, Hildur, övertog förvaltningen av medlen, villan och gårdarna. Gården i Hällingsfall sålde hon till Yngve Jonsson, Kuddby (gift med Alberts brorsdotter, Ebba Jonsson). Gården i Bjärkebo sålde hon till Henry Johansson, från Gryt. Kvarnerum sålde hon till Artur Lindberg, Dalsveden.

Sommarstället Långfallsudd utmed Önn vid Bjärkebo sålde hon till Lars Glimborg, Söderköping (en bror till Hans Glimborg, som var präst i Hannäs i början på 1960-talet).

Den nya villan i Hällingsfall, som hon bodde i, sålde hon till Erik Lindgren, Hällingsfall, och flyttade då till Tranås, varifrån hon en gång kom och där hon hade en syster.

Det som här har berättats om en man och hans livsverk och dess följdverkan för många människors liv under en tid av detta sekel, är ett tillskott till vår sockenhistoria.

Vi som nu lever, när detta skrivs, befinner oss i en tid, då världen, länderna, den egna bygden, förändras fortare under vår egen livstid än för våra fäder under tidigare århundraden, ja, årtusenden; det Hannäs som nu är i slutet av 1900-talet är helt annorlunde att leva i än i dess början, en del negativt men det mesta positivt, jag tänker på hur folk nu bor, hur gott om mat vi har, vård, utbildning, färdmedel och alla tekniska saker som underlättar, som skall jämföras med hur det var i seklets början.

Ifråga om sågar så är de förutnämnda sex mindre sågarna kvar och tillfredställer böndernas och enskildas behov i socknen av reparationsvirke, men året runt rullar då och då de nuvarande jättelika timmerbilarna med släp till, mest Kisa och Norrköping.

C-E S